

In onze tijd is 'nieuw' het grote toverwoord. Waarom zouden we nog 'oude' dingen bestuderen? Het lijkt weinig mensen te interesseren. Anderen vinden het verleden juist weer zo belangrijk dat ze het heden met al zijn oppervlakkige nieuwheid hooghartig de rug toekeren.

In deze voordracht wordt geprobeerd een soort tussenpositie te formuleren. Misschien is het mogelijk met respect en aandacht de traditie te bestuderen zonder erin te vluchten. En omgekeerd om mee te gaan met interessante nieuwe ontwikkelingen zonder ze te verabsoluteren. Een pleidooi voor humaniora in de 21^e eeuw.

Dr. Vincent Hunink (1962) is universitair docent Vroegchristelijk Grieks en Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen, bij de afdeling Griekse en Latijnse Taal en Cultuur (GLTC). Hij is in het Nederlandse taalgebied vooral bekend als vertaler van met name Romeinse auteurs zoals Cicero, Apuleius, Tacitus en Augustinus. Eind 2011 kreeg hij een prijs van het Nederlands Letterenfonds voor 'de vertaler als cultureel bemiddelaar'.

www.vincenthunink.nl

Oud maar nieuw

Vincent Hunink

HOVO NIJMEGEN

Radboud Universiteit Nijmegen

Vincent Hunink

OUD MAAR NIEUW

HOVO-lezing 2012

Lezing ter gelegenheid van de opening van
het HOVO-jaar 2012-2013

NIJMEGEN
HOVO NIJMEGEN
Oktober 2012

Deze tekst is uitgesproken bij de opening van het HOVO-jaar 2012-2013 op 11 september 2012 in de Aula van de Radboud Universiteit Nijmegen. Voor deze publicatie werd de tekst licht bewerkt.

Tekst

Vincent Hunink
www.vincenthunink.nl

Uitgave

HOVO Nijmegen
www.ru.nl/hovo

©2012 HOVO Nijmegen en Vincent Hunink
ISBN 978-90-819945-0-7

1.

*Hij lijkt mij aan de goden gelijk te zijn,
de man die tegenover jou mag zitten
en van dichtbij hoort hoe jij zachtjes praat
met mooie stem*

*en hoe jij lieflijk lacht, wat bij mij altijd
mijn hart heftig onder mijn ribben laat slaan.
Zodra ik maar even naar je kijk verstomt
mijn stem volledig,*

*mijn tong ligt gebroken in mijn mond, meteen
kruipt er een ragfijn vuur onder mijn huid,
mijn ogen zien niets meer, een machtig gonzen
vult mijn oren,*

*zweet breekt aan alle kanten uit, een trillen
neemt bezit van mij, bleker dan verdord gras
ben ik, slechts een paar korte stappen nog en
ik lijk te sterven.*

*Maar alles is te verdragen, als zelfs een
onder armoede gebukt mens...*

Dames en heren, misschien herkent u dit gedicht. Doet u dat niet, dan hoort u vermoedelijk ook niet dat dit een heel oud gedicht is. Het dateert van ruim 2500 jaar geleden, en is van de hand van de Oud-Griekse dichteres Sappho van Lesbos (ca. 630/612 - ca. 570 v.Chr.). Twee en een half millennium, een enorme afstand in tijd. Toch klinkt het gedicht ook – ik hoop dat u dat met me eens bent – fris en zozegd nieuw. Voor een flink deel zou het nu, of vorig jaar, geschreven kunnen zijn.

De thematiek bijvoorbeeld is universeel: een 'onbereikbare geliefde' is iets van alle tijden en culturen. Dus ook van vandaag. De heftige fysieke reacties van de ik-figuur, bij het zien van die geliefde met een ander, maken alles heel direct en 'tastbaar', inleefbaar. Juist de kleine details, die al in de

Oudheid grote literaire bewondering wekten, geven dit gedicht zijn zeggingskracht.

Goed, misschien verraden de slotregels dat we hier niet te maken hebben met een postmoderne creatie. Het klinkt daar wat moraliserend en ouderwets. Ter verdediging kan ik weer aanvoeren dat het einde onduidelijk is: het gedicht is niet in voltooide vorm bewaard, we hebben alleen maar deze achttien regels. Een mooi voorbeeld van *de schoonheid van het onvoltooide*, om met de Nederlandse dichter Leopold te spreken.

Het frisse en nieuwe is hier vooral een verdienste van de vertaalster, de classica Mieke de Vos. Zij koos voor eenvoudige, alledaagse woorden, in overeenstemming met de woorden in het Grieks. 'Hoor hoe jij zachtjes praat / met mooie stem', 'Zodra ik maar even naar je kijk', 'mijn ogen zien niets meer', 'zweet breekt aan alle kanten uit': het klinkt allemaal heel natuurlijk en gewoon.

Het is natuurlijk niet gewoon gewoon, maar moeizaam bevochten na lang wikken en wegen. De frasen die ik net eruit lichtte zijn eerder bijvoorbeeld zo vertaald: 'luistert / naar je mooie stem', 'zodra ik naar je kijk', 'ik zie niets meer' en 'zweet stroomt van mij af'. Dat komt uit de vertaling van Paul Claes. Het gaat hier om een vertaler van naam en faam, maar u hoort wel dat zijn weergave minder suggestief is. En 'zweet stroomt van mij af' is ronduit ongelukkig geformuleerd.

Nu we toch vertalingen aan het vergelijken zijn: het kan nog heel anders. Anton van Wilderode koos voor respectievelijk: 'de lieflijke klanken vernemend van je gefluister', 'zie ik je áán slechts', 'mijn ogen houden geen beeld vast' en 'zweet breekt mij overal uit'. En om nog een stap verder terug te gaan laat ik hier de versie volgen van Karel van den Woestijne (1878-1929).

*Goon-gelijk schijnt dees me te zijn
toen zong ze weer, een nacht.*

*Goôn-gelijk schijnt dées me te zijn, de man die
over ú zit, dichte geschoven, welke
zit en, waar zoet zingend ge zijt, het mag, uw
zang te beluisteren,*

*'wijl ge licht, drift-wekkende; zóo dat 't hart me
gaat met flap-wiek vliegen ter borst, hetgene
doet, dat, daar 'k aanschouwen u mag, ik plots geen
woorden en vind meer.*

*Want geheel mijn tonge verlamt, subtiel gaat
ijlings vuur door 't lijf en alonder huid mij;
waar mijn oog niet langer en ziet, en de oore
zwijmt van het suizlen.*

*Water vloeit leên-óver me; beven tast mij
ganschlijk aan; nog groener dan zoden gras, zoo
ben 'k; en 'k schijn mijn eigen alsof ik reede
ware te sterven.*

Deze vroegere vertaling oogt inderdaad als iets uit een ver verleden, iets werkelijk ouds, anders dan de vertaling van De Vos, waarmee ik begon.

De nieuwhed in die weergave van De Vos zit hem ook in minder spectaculaire dingen. Bijvoorbeeld in een goed gebruik van interpunctie (geen overdreven nadruk-tekens, geen afgebroken vormen voor 'ik' of 'het') en een subtiel maar niet opdringerige indeling in coupletten. De meeste andere vertalers houden zich daarbij aan de klassieke conventie dat de zogenaamde Sapphische strofe in de vierde, korte regel inspringt. Voor Nederlandse lezers heeft dat eigenlijk geen enkele zin. Ook de metrische vorm is niet exact die van Sappho, zoals wel het geval was bij Van den Woestijne. De vertaalster kiest voor drie rustig lopende verzen (enigszins jambisch/trocheïsch)

met vijf heffingen, en een met twee heffingen.

Bij De Vos dus al met al geen plechtstatigheid en misplaatste deftigheid, ook niet al te prozaïsche woorden, maar precies de goede middenweg, naar mijn smaak. Ook voorziet zij de tekst niet van geleerde voetnoten, die je bij ieder woord zou kunnen geven. We praten immers over een tekst uit een heel andere cultuur dan de onze. Alleen al over 'ik' zou veel te zeggen zijn. Bijvoorbeeld dat een Vroeg-Griekse dichteres nooit een autobiografisch, romantisch ik-statement maakt, maar steeds spreekt namens en voor een groep. De vertaalster zou dat uitstekend kunnen toelichten, want zij promoveerde in 2011 op een proefschrift over Sappho en andere Griekse dichters. Juist het weglaten van die wetenschappelijke informatie maakt de tekst toegankelijk.

Gaat er dan niets verloren? O, die eeuwige angst van geleerden! Komt het origineel wel in alle opzichten letterlijk over? Nee, natuurlijk, dat kan niet en dat hoeft ook niet. Verloren in vertaling gaan in dit geval de hele setting en sociale context, zoals ik al suggereerde, maar ook de precieze bewoording in het Grieks. Een letterlijke omzetting zou geen poëzie opleveren. De biografie van Sappho, het literaire 'veld' waarbinnen zij opereert, de verwijzingen naar eerdere teksten, zoals de epen van Homerus: dat alles komt hier niet over of valt zelfs buiten de horizon.

Volgens een oude, helaas nog altijd niet uitgestorven opvatting in mijn vakgebied is vertalen van teksten uit de Oudheid eigenlijk niet mogelijk. *Is de Griekse literatuur vertaalbaar?* is de titel van een brochure uit de jaren '50, waarin de Nederlandse hoogleraren Grieks van die tijd ingingen op de vraag. Hun antwoord, het zal u niet verbazen, was een ferm 'nee'. Homerus, Sappho (ja, ook Sappho) werd gezien als zo inhoudsrijk, verheven en diep, dat ons kale Nederlands er geen recht aan kan doen.

Dat is: de Oudheid op een voetstuk zetten.

2.

Wat is nu de verbindende schakel tussen bron- en doeltekst? Wat maakt vertalen nu juist wél mogelijk? Wat overbruggt de kloof van tijd en cultuur die gaapt tussen de Oudheid en nu? Mijn antwoord is: de taal, de woorden. Ja, een vertaler kan een doeltekst ontsluiten, openen, open maken, door de tekst opnieuw te schrijven in de taal van zijn of haar eigen tijd. Daardoor krijgen nieuwe lezers de kans iets met de oude tekst te doen.

Natuurlijk, zij kunnen in dit geval ook Grieks leren om Sappho nog wat dichters op de huid te komen. Ik raad het u aan, het is prachtig! Er zijn uitstekende studies over Sappho en haar tijd. Lees ze, u wordt er beter van. Maar het kan ook zonder, u kunt ook gewoon haar gedichten lezen. Misschien mist u 30, 40% van de culturele context, maar wat geeft dat? Anders miste u misschien 100%!

Trouwens, in de vertaling hoeft je niet alleen dingen te missen, er is ook winst te behalen. De eerste strofe eindigt in het Grieks bepaald onhandig met *hadu phoonei-sas hupakouei*, met een afgebroken woord en het wat vlakke 'luister je' aan het eind. Dan is 'met mooie stem' uit de vertaling toch heel wat suggestiever. Iets dergelijks geldt voor het slot van strofe vier, waar de Griekse slotwoorden alleen maar zoiets zijn als 'ik dunk mezelf' terwijl het inhoudsrijke 'sterven' in de derde regel staat. De Nederlandse versie is beslist effectiever. Het besef dat vertalen ook een 'winstpotentieel' heeft dringt pas recentelijk door in kringen van vertalers. Het zal dus nog wel even duren voordat u het allemaal met me eens bent.

Wat verbindt is de taal, wat de oude tekst tot leven brengt is de levende taal. Alleen door die benadering blijven oude teksten geen statische, onveranderlijke museumstukken, objecten die je hooguit een beetje afstof, maar verder maar gewoon laat wat ze zijn: min of meer onbenaderbaar.

Deze lezing gaat over 'humaniora in de 21^e eeuw'. Dat is een mooi, ronkerig motto, maar ik heb niet de pretentie om 'de humaniora' de les voor te schrijven. Wel ben ik er rotsvast van overtuigd dat het een belangrijke taak van die humaniora is om de traditie benaderbaar te maken en door te geven, door haar te ontsluiten.

Zeker, ook de conserverende functie is belangrijk. Mijn werk als classicus is deels simpelweg dat van beschikbaar houden van de traditie, vooral door studenten te leren de originelen te lezen en te begrijpen. Door overzichten te geven van wat er is (de catalogus-functie), door tekstuitgaven en artikelen te maken, door te protesteren als er wordt bezuinigd. Door het hele bestuurscircus dat met een opleiding gepaard gaat. Allemaal voor het conserveren van de traditie.

Maar té lang in de moderne tijd (18e-21e eeuw) is die traditie op zichzelf heilig verklaard en op een voetstuk gezet en verabsoluteerd. De Oudheid als één groot, imposant museum. Deze bewonderende, museale houding gaat helaas terug tot in de late Oudheid. – Misschien niet de klassieke Romeinse tijd, toen de Romeinen weliswaar in bewondering terugkeken en opkeken naar de Griekse cultuur, maar die Griekse schatten op eigenzinnige en eigen manieren overnamen en verwerkten. Zet Vergilius maar eens naast Homerus. Dat is geen slaafse navolging over overschrijverij. – Maar de klassieke Oudheid als Onbereikbaar Voorbeeld vinden we al in de vierde, vijfde eeuw.

We zitten dus met een museum van zo'n 1600, 1700 jaar oud. Natuurlijk, we kunnen zeggen: dat museum is al zo oud dat het alleen al daarom open moet blijven. De jonge mensen van nu moeten via het onderwijs worden doordrongen van die traditie, ze moeten lang en hard leren om zich daar toegang toe te verschaffen. Het museum staat centraal, en de mensen moeten maar leren hoe ze daar mee om dienen te gaan.

Ik heb er wel enige sympathie voor, maar we moeten anno 2012 in Nederland realistisch zijn: die strijd is vrijwel verloren. We leven in een cultuur waar 'nieuwheid', 'snelheid' en 'dynamiek' de kernwoorden zijn. Een cultuur waarin alles in adembenemend tempo verandert: *We're in the middle of a revolution*. Mijn iPhone 3GS van 2010 kan ik nu eigenlijk niet meer laten zien: zo oud is die. In die wereld van ons is de vanzelfsprekendheid van de humaniora-traditie eenvoudig weg. Verpulverd. Verdamppt.

Als wij als verdedigers van die humaniora (ik reken u natuurlijk daartoe) alleen maar zeggen: 'Vroeger was het beter, we moeten terug naar oude waarden', zetten we de klok terug. Dan neemt men ons niet meer serieus, dan worden we weggevaagd. De hele 'oude troep' wordt dan, vrij naar Gerard Reve, 'aan de vuilnisman meegegeven.' Weg met het oude, leve de waan van de dag.

Kan dat eigenlijk? Is er leven buiten het museum? Kun je gelukkig worden zónder de humaniora? Volgens mij is dat geen enkel probleem. Mijn partner weet van geschiedenis en schone letteren en Oudheid weinig af. Ja, beleefd luisteren naar mij als ik iets vertel, dat lukt goed, uit menselijke belangstelling en liefdevol mededogen. Maar is mijn partner dan meteen een slecht of gebrekkig of ongelukkig mens? Nee, ik zou me schamen dat zelfs maar te denken.

Maar voor mijzelf en voor veel anderen zou ik het jammer vinden als die traditie werd weggegooid. Als die op de golven van alle veranderingen helemaal uit zicht raakte. In mijn betoog van vandaag pleit ik daarom voor een tussenweg. Hoe kunnen we de traditie (en voor mij is dat vooral: de Oudheid, maar ook de kunst, de poëzie, de godsdienst, culinaire verfijning) behouden en relevant laten blijven, zonder de klok terug te zetten? Het moet in de 21^e eeuw lukken zonder cynisme, zonder ingezonden brieven, zonder

geklaag op wat er allemaal niet of vooral *niet meer* deugt. Ik hoop u minstens een eind mee te krijgen op die weg.

3.

Laten we op dit punt kort en goed vaststellen: we leven nú. Dat is: in onze tijd. Niet in de jaren '50 en '60, waarin velen van u naar school gingen, niet in de Gouden Eeuw, die ook u niet heeft meegemaakt. We leven en werken niet in het verleden maar nu. En ook *hier*, niet in het warme Mediterrane gebied (hoewel ik daar nu graag zou vertoeven), niet in Rome, Athene of Jeruzalem. Nu en hier.

Wij – en nu bedoel ik alle mensen in 'de academie': onderzoekers, studenten, belangstellenden, u en ik – wij moeten dus om te beginnen niet vluchten in een geïdealiseerd verleden of een utopia. We moeten hier en nu ons best doen om het leven te begrijpen, om onze cultuur te begrijpen en er deel van uit te maken, en misschien iets aan toe te voegen. Het is in deze wereld dat we ons moeten ontwikkelen, in relatie met onze medemensen. Zoals we ons ook in onze taal, het Nederlands van deze dagen, moeten uitdrukken. Vluchten naar vroeger kán niet onze opdracht zijn.

Maar was het in dat verre, mooie vroeger dan niet beter? Ongetwijfeld. In sommige opzichten althans, en voor sommige bevooroordeelden. Om me tot de klassieken te beperken: er werd veel meer Latijn en Grieks gelezen op school en kennis van de Oudheid stond in veel hoger aanzien.

Maar laten we het niet te rooskleurig voorstellen. Velen van u vertaalden vroeger heel veel, maar begrepen er nauwelijks iets van. Mijn moeder las Plato in het Grieks, maandenlang, maar had eigenlijk geen idee waarover het ging, laat staan dat ze er nu nog enige waardevolle gedachte aan heeft

overgehouden. Ja, dat de ziel volgens Plato eeuwig is of iets van dien aard, maar daar gelooft ze dan weer niet veel van. Vertalen was, in de jaren '50, een soort goocheltruc, een vorm van hersengymnastiek. Best nuttig, maar meestal geen inhoudsrijke verdieping. Wie een hedendaags studieboek Grieks of Latijn voor 6 VWO inkijkt, ziet dat dit heel anders is geworden.

De Oudheid is überhaupt in dat zo veel gesmade onderwijs beter en democratischer dan vroeger verspreid onder de mensen. Nu doen in Nederland ieder jaar 5000 leerlingen examen Latijn. Laat ik het conservatief schatten op 10.000 leerlingen die ergens in hun schoolcarrière met klassieke talen te maken krijgen, of vooruit, 20.000 leerlingen met een flinke component antieke cultuur. Dat zijn aantallen waar de jaren '50 niet aan kunnen tippen.

En wat te denken van de Oudheid in de media? Spektakelfilms, bloederige series en *games* spreken voor vele duizenden mensen tot de verbeelding. Zoveel beter was dat vroeger werkelijk niet, integendeel.

Omkijken naar vroeger en niet zien wat er nu mogelijk is zou een verkeerde insteek zijn. We moeten het doen met het hier en nu, en daarop onze aandacht richten. Ik heb dus ook niet te maken met gemankeerde studenten die iets niet meer kunnen, die 'geen tijd meer hebben' om bijvoorbeeld de hele Homerus te lezen, die het Nederlands 'niet zo perfect beheersen' als u vroeger. Ik heb te maken met studenten die iets wél kunnen, die in beperkte tijd heel veel moeten en die zich uitstekend kunnen uitdrukken maar daarin nog kunnen en willen leren. Het is zaak om het positief te zien, en dus om te kijken naar de mogelijkheden van nu.

Zelf vind ik het trouwens ook leuk om te kijken naar de technische mogelijkheden van nu. Goed, die iPhone 3GS geldt als oud c.q. verouderd. Maar zelfs daarop heb ik de hele klassieke literatuur en

bibliografieën en, heel belangrijk, vuistdikke woordenboeken. Plus mijn hele archief sinds 1992, direct bereikbaar in 'the cloud', overal ter wereld waar ik internet-verbinding heb. Van al die fantastische mogelijkheden konden we tien jaar geleden alleen nog maar dromen.

Ik krijg de neiging even met u door te fantaseren over de toekomst, bijvoorbeeld over de Google-bril computer, die misschien spraakgestuurd alle informatie geeft en in 3D voor mijn oog projecteert. Dan zeg ik tegen mijn bril: 'Geef mij Sappho 31, in het origineel; en de vertaling van De Vos, en een studie over dit-en-dat Griekse woord' en krijg dat vervolgens allemaal op mijn netvlies geprojecteerd. Geweldig! Wie kan er dan nog zeggen: 'Vroeger was alles beter'?

Classici zijn wel vaker voorlopers op technisch gebied, net overigens als liefhebbers van klassieke muziek. Ik bedoel niet 'alle classici' maar er is altijd een kopgroep die iedere technische verandering aangrijpt en ten dienste stelt van het eigen vak. Digitale Latijnse teksten zijn er al vanaf de jaren '60; ik bezit nog een paar grote spoelen uit die oude tijd. Er is een compleet Latijnse *Wikipedia*. Collega Jona Lendering heeft met *Livius.org* de grootste website ter wereld over de oudheid. Het gebruik van dia's, het scannen van teksten, facsimiles van manuscripten, microfiches, tekstcorpora op CD, digiborden in de klas: noem het maar op, steeds zijn de klassieken er meteen bij. Dat is allemaal mooi en goed, en zelfs om trots op te zijn. Klassieken zijn niet stoffig en oud, ze zijn van nu, inclusief de middelen van nu.

Ik zou het, met een ouderwets woord, ook een deugd willen noemen. De deugd van dingen uitzoeken en zo goed mogelijk naar je hand zetten. De deugd van nieuwsgierigheid: wat is er nieuw, wat kan ik daarmee? Humaniora-mensen moeten niet zeggen: 'Social media zijn niets voor mij, allemaal onzin, je kunt beter een boek lezen.' Niet: 'Ik ben

tegen e-books, die vind ik bedreigend.' Nee, we moeten kijken hoe we die social media en die e-books effectief inzetten voor de goede zaak.

Om hier ook iets concreets te noemen: als vertaler zet ik mijn boeken die niet meer in druk zijn gratis in digitale vorm online. Via Facebook en Twitter vertel ik elke dag tenminste eenmaal iets over mijn vak. Via het digitale tijdschrift *BMCR* publiceert ik papierloze recensies, die snel een wereldwijd publiek van vakgenoten bereiken. Dat is allemaal nieuw, dat is van nu. Baanbrekend is het misschien niet, maar van al die mogelijkheden krijg ik in elk geval steeds weer goede zin.

4.

Leven en werken in het hier en nu, met de middelen en de taal van onze tijd. Dat is mijn *credo* tot nu toe, de korte samenvatting van het voorgaande.

En binnen dat hier en nu maak ik graag ruimte voor de traditie. Vanuit een stevige verankering in onze eigen tijd en cultuur kunnen we onze horizon verbreden en reikhalzend terugkijken naar wat daarbuiten ligt. Naar andere culturen, oudere perioden. Zodat we meer worden dan onszelf, meer beleven dan onze eigen avonturen, zodat we rijker, breder worden, niet opgesloten blijven in ons eigen wereldje. Daarom grijpen we terug naar de schatkamers van onze eigen cultuur, om eruit te halen waarmee we in ons eigen leven verder kunnen.

Ik kan het niet beter zeggen dan de filosoof Seneca (1^e eeuw):

Mensen die tijd maken voor wijsheid, dat zijn de enigen die rust en vrijheid hebben, de enigen die echt leven. Want het is niet alleen hun eigen bestaan waar zij goed naar kijken, heel het verleden voegen zij daaraan toe. Alle jaren die eerder zijn geleefd komen voor hen erbij.

Als we niet heel ondankbaar zijn zit het zo: die vermaarde stichters van klassieke denkstelsels zijn geboren voor óns, hebben het levenspad gebaad voor óns. Wij komen in aanraking met de schitterendste ideeën, onttrokken aan het duister en in het licht gebracht, dankzij andermans inspanningen. Geen eeuw blijft voor ons afgesloten, we hebben overal toegang. Als we de grootheid van geest hebben om over de nauwe grenzen van menselijke zwakheid heen te willen gaan, hebben wij heel wat ruimte om ons te bewegen.

We mogen discussiëren met Socrates, relativiseren met Carneades, met Epicurus tot rust komen, de menselijke natuur overwinnen met de Stoïcijnen en te boven komen met de Cynici. De natuur laat toe dat wij mede-eigenaars worden van heel het verleden. Dan is er toch alle reden onze geest vanuit dit korte, wankel stukje tijd geheel te richten op wat onbegrensd is, wat eeuwig is (...)? (Over de lengte van het leven, 14, vertaling Vincent Hunink)

Het heden is dus in zekere zin niet genoeg. Je doet jezelf tekort als je het verleden er niet bijneemt. En ja, daarvoor moet je dan wel moeite doen. Net zoals je een fijne smaak voor muziek of lekker eten niet een-twee-drie hebt, maar vaak oefenen de aangewezen weg is, zo vergt studie van het verleden inspanning en inzet. Ik kom zo dadelijk nog terug op de vraag wat er dan precies zo waardevol kan zijn aan die traditie. Nu ga ik ervan uit dat u mijn uitgangspunt deelt.

We leven hier en nu, we willen de traditie van de humaniora niet laten verstoffen als museumstukken. Wat zijn dan de taken die ons wachten? En met ons bedoel ik nu weer: u en ik, wij, de mensen die met de humaniora bezig zijn.

Eerst maar even de producenten, of liever: bemiddelaars, vertalers in de ruimste zin van het woord. De universitaire docenten, onderzoekers,

leraren op school, schrijvers en kunstenaars. Wat moeten zij doen? Ik heb voor hen een overzichtelijk drie-punten programma.

Natuurlijk moeten zij beginnen met grondige studie. Stevige kennis van hun vakgebied is een absolute voorwaarde voor cultuuroverdracht. Als je niet weet waar het om gaat, kun je ook niet fatsoenlijk iets aan anderen duidelijk maken. Voor aanstaande studenten Klassieken preek ik altijd: je moet een beetje interesse hebben in Latijn en Grieks, in talen, in cultuur, maar vooral ook gedisciplineerd zijn. Kunnen doorgaan, doorzetten, doorduwen ook als er eens wat tegenwind is. Dus ouderwets 'ervoor gaan' en zo een vakman of vakvrouw worden.

Als tweede: humaniora-beoefenaren mogen niet stilstaan, niet braaf alleen maar herhalen wat ze al tien keer verteld hebben. Ze moeten ook zelf nieuwsgierig blijven, hongerig, gretig nieuwe zaken in zich opnemen. In mijn geval betekent dat: blijven lezen, steeds weer teksten bekijken die ik nooit eerder zag. Ik gebruik graag de vergelijking met een spons. Wie studeert zuigt zich vol, als het goed is, maar op een bepaald moment kun je die spons ook weer gaan uitknijpen: lessen geven, colleges verzorgen, teksten schrijven, kortom kennis uitdragen. Maar het vochtpeil in de spons moet regelmatig weer worden aangevuld met nieuwe kennis. Je moet je levenslang blijven onderdompelen in je eigen vak, anders droog je op.

Regelmatig ontmoet ik classici die nooit meer een nieuwe Latijnse of Griekse tekst lezen (het zal in andere sectoren zeker ook voorkomen). Ik vind dat onbegrijpelijk. Het is een gevaar dat misschien vooral docenten bedreigt: routineus bij vertrouwde stof blijven, voor direct gebruik in de klas, waardoor je nooit meer in aanraking komt met frisse, nieuwe gedachten vanuit de primaire teksten. Volgens mij is het wezenlijk om je blijvend te vernieuwen.

Het derde punt is: enthousiasme. Als ik niet enthousiast ben over die tekst van Sappho en daar iets van laat merken, hoe zou u het dan kunnen worden? U wordt het niet door mij, in de zin dat het zonder mij niet zou kunnen, maar ik maak het u hopelijk wel mede mogelijk. Om het paradoxaal te zeggen: het is mijn plicht om enthousiast te zijn, en gelukkig ben ik het ook echt.

Een paar jaar terug sprak ik met een docent Klassieken op een school af om daar een lezing te komen geven. Waarover moest dat gaan? Hij zei mij dit: 'Dat maakt niet uit. Als je er zelf maar enthousiast over bent, dan raak je de leerlingen wel.' Goed, het was misschien vreemd geweest als ik over ruimtevaart, Australische postzegels of het Argentijnse bankwezen zou beginnen, maar binnen mijn vak zou alles dus prima zijn.

Ik vond dat een eye-opener. De bezieling die van de spreker uitgaat is kennelijk in bepaalde zin belangrijker dan de feitelijke inhoud van het verhaal.

Hoe vaak zie je op tv en in de pers geen toberige of klagende vertegenwoordigers van de humaniora? Mensen die zich somber, miskend, misdeeld voelen? Maar met alleen klagen en eisen gaan we het niet redden. We moeten verlokken en verleiden en zelf het leven in de stof brengen.

Gedisciplineerd leren, blijven leren en enthousiast zijn: die drie dus.

En de consumenten? Moeten die ook iets doen? Ja zeker, ook u moet natuurlijk iets leren, of beter gezegd: iets willen leren, iets willen aannemen, iemand een bepaald gezag toemeten. Om de zoveel tijd krijg ik verzoeken van mensen die iets in het Latijn willen om dat op hun arm of borst te tatouëren. Van mij mag het, ook al zie ik er zelf niets in. Maar regelmatig blijken die mensen mij eerst als deskundige op de universiteit te benaderen, maar vervolgens niets van mij te willen aannemen. Of ze gaan mijn voorstel controleren bij vrienden op internetfora, alsof die er wel verstand van hebben.

Met andere woorden: deze consumenten leren niets van mij, omdat ze mij eigenlijk niet vertrouwen. Het is iets van deze tijd, en we moeten daarmee omgaan, dat heb ik zelf net betoogd, maar ik geef toe: daar heb ik moeite mee.

In veel HOVO-groepen zit wel een cursist die het beter weet dan de docent en die vanuit zijn of haar hun eigen praktijk graag vragen en antwoorden geeft of een college een andere kant op wil sturen. Het verschijnsel is u vermoedelijk bekend... Natuurlijk mogen en moeten cursisten hun docenten kritisch volgen, maar het is ook goed als zij soms dingen van hen willen aannemen.

Behalve regel een, iets willen leren, geldt ook twee: blijven leren, nieuwe dingen uitproberen. Volgt u eens een nieuwe cursus, iets wat anders is dan u tot nu toe deed. De HOVO heeft veel in de aanbieding.

En natuurlijk is er ook regel drie: probeert u enthousiast te worden en dat weer uit te dragen naar anderen. U zou uw enthousiasme bijvoorbeeld concreet kunnen laten blijken door actief instellingen te ondersteunen. Word Vriend van het *Valkhof museum* of lid van *Numaga* of ondersteun een dans- of toneelgezelschap. Of, om dichterbij mijn sector te blijven, koopt u eens een boek! De oplagecijfers van boeken uit de humaniora zijn schokkend laag. Een dichtbundel komt nauwelijks aan 500 exemplaren en een klassieke vertaling die 1500 exemplaren haalt is een bestseller. Als u vandaag allemaal mijn nieuwe vertaling van Frontinus over Romeinse aquaducten zou kopen, stel dat die hier al te koop lag, maakte dat het verschil tussen rode en zwarte cijfers. Zo klein zijn de marges, en zo weinig mensen voegen de daad bij het woord en schaffen geregeld humaniora-boeken aan.

Voor de prijs van een paar biertjes of koffie met gebak heb je in Nederland en Vlaanderen een boek. Natuurlijk moet u de koffie en het bier niet laten staan, en u hoeft ook niet elke dag een boek te

kopen. Maar als u niets koopt of alleen mondjesmaat, als u geen tentoonstelling bezoekt of alleen met NS- of Blokker kortingscoupons, kan de sector gewoon niet rondkomen.

Ik zou nu ook nog kunnen spreken over de taken van de politiek. De overheid heeft volgens mij zeker ook een belangrijke rol te vervullen. Maar het is glad ijs, zeker in deze politiek woelige tijden. Laat ik toch één ding zeggen: het neoliberale denken heeft in de humaniora-sector tot rampen en ravage geleid. Tot in de porieën van de onderwijs- en cultuursector heerst nu het idee dat alles zichzelf moet bedruipen, dat alles winstgevend moet zijn en op de markt zijn bestaan moet bewijzen. De uitgeverij waarvoor ik al twintig jaar werk durft momenteel geen boek meer uit te geven waarvan niet van te voren duidelijk is dat het zwarte cijfers zal maken. Interne subsidie, verliezen met winsten dekken, mag dus niet meer.

Dat zakelijke denken heeft zeker ook goede effecten gehad, de afgelopen jaren, maar het is allemaal erg doorgeslagen. Volgens mij kan een sector als de humaniora niet altijd financieel winstgevend zijn. De echte winst zit op een heel ander vlak.

5.

Via deze overwegingen kom ik aan een kernvraag. Wát is de waarde van de humaniora nu precies? Is het soms dat we daar pasklare oplossingen en antwoorden vinden? Of oude, door de eeuwen beproefde, vanzelfsprekende normen en deugden?

Laten we eerst het begrip eens nader bepalen. Daarvoor neem ik u mee naar de Romeinse auteur Cicero (106-43 v.Chr.). Want hij mag wel gelden als de grote denker achter het kernbegrip *humanitas*.

In het Latijn hangt het woord taalkundig samen met het bijvoeglijk naamwoord *humanus*, menselijk.

Het grondwoord daar weer achter is het Latijnse *homo*, mens. Het begrip *humanitas* zou je vanuit de etymologie dus kunnen weergeven met iets als 'menselijkheid'. In ieder geval liggen hierin ideeën en waarden besloten die direct samenhangen met de kern van het mens-zijn.

Cicero gebruikt het woord niet minder dan 229 maal in zijn verzamelde geschriften, voor zover bewaard. Die 229 gevallen zijn niet gemakkelijk onder een noemer te brengen. Het woord dekt in de praktijk verschillende ladingen.

Een eerste Ciceroniaanse grondbetekenis is die van gevoeligheid voor mensen die er minder aan toe zijn. Je zou dan kunnen spreken van medelijden, barmhartigheid of medemenselijkheid. In die zin hangt *humanitas* als morele waarde samen met waarden als mildheid, vrijgevigheid en verzoenlijkheid, en vormt het de absolute tegenhanger van wreedheid en onbarmhartigheid. Iemand die echt mens is, heeft ook gevoel voor de noden van een ander, en handelt daar ook naar. De naam van de humanistische vereniging *Humanitas* verwijst naar deze betekenis.

In ruimere zin genomen kan *humanitas* vervolgens ook een wat filosofische kleur krijgen: een op de Stoïsche leer gebaseerd besef van wat mensen als hele mensheid verbindt. Het is dan een waarde die uitstijgt boven alle sociale, politieke of etnische grenzen.

In een tweede, meer concrete betekenis staat *humanitas* bij Cicero ook voor de ontwikkelde levensstijl van hemzelf en zijn standsgenoten in de stad Rome, kortom voor beschaafdheid. Het Latijn spreekt hier ook wel van *urbanitas*, letterlijk: stadsheid. Nu zijn de sleutelwoorden verfinde humor en tact, plezierige omgang met anderen, toegankelijkheid en andere blijken van talent voor sociale contacten. *Humanitas* wordt zo vooral ook een begrip met een culturele lading. Het zegt iets

over de waarden van een specifieke, leidende groep, de culturele elite.

Een derde, nog verder ontwikkelde betekenis is uiteindelijk van beslissend belang gebleken. In de Oudheid stelt men consequent dat de mens bij uitstek wordt getypeerd door zijn verstand, *ratio*. Dan wordt het voeden en vormen van dat verstand met kennis, *doctrina*, een logische nieuwe waarde. Zo komt Cicero tot het begrip van kunsten of vakken die de mens kunnen vervolmaken, die hem volledig tot mens maken.

Deze *studia humanitatis* bestaan voor Cicero vooral in een brede literaire en culturele scholing: taal en literatuur, geschiedenis, (praktische) wijsbegeerte, recht, ethiek. Alles komt samen in het model van de perfect gevormde redenaar, die over al die kennis beschikt en die kan optreden met moreel gezag en overtuigingskracht. In zijn werk *De ideale redenaar* laat hij een personage zeggen dat 'niemand voor redenaar kan doorgaan die niet in alle takken van cultuur onderlegd is.' (1,72)

Cicero's idee van *humanitas* is nauw verwant met dat van de *artes liberales*, de 'vrije kunsten', en zelfs dat van deugdzaamheid, en hij zingt daarvan in veel werken de lof. Van een grondige scholing daarin en beoefening ervan heeft een mens levenslang plezier.

Na Cicero heeft het begrip *humanitas* zich verder ontwikkeld en grote invloed uitgeoefend, vooral in de periode van de Renaissance. Als cultureel begrip in de laatstgenoemde zin leeft het nog altijd voort in de *humaniora* in het voortgezet onderwijs. In engere zin worden daarmee de vakken Grieks en Latijn bedoeld. In Vlaanderen wordt het woord breder gebruikt voor de hogere vormen van voortgezet onderwijs.

Ik zou de term graag in een iets ruimere culturele zin willen opvatten als de studie van kunst en schone letteren. En ik kom terug op de vraag: wat is de waarde van die *humaniora*?

Voor mij is dat juist die etymologische kern van 'menschelijkheid'. In kunst, in oude kunst, vinden we uitgedrukt wat het is om 'mens' te zijn. Kunst is gestolde menselijke ervaringen. Persoonlijk, algemeen, positief, negatief, cynisch, idealistisch. Ervaringen in tijden van nood of overvloed, reisverhalen of filosofische verdieping. Via *humaniora* reiken we uit boven de nauwe grenzen van ons eigen ik, en leven we, in zekere zin, andermans leven. Voor mij lukt dat vooral via teksten, via de taal. Taal geeft mij toegang tot de hersens van een ander, maakt communicatie mogelijk over tijd en afstand heen. Ik vermaak me daarmee én ik leer ervan.

Wat dat leren betreft: mijn collega André Lardinois, hoogleraar Oudgrieks aan de Radboud Universiteit, houdt zich onder meer bezig met Darwinistische literatuuropvatting. Dat klinkt een beetje vreemd, alsof in literatuur een soort *survival of the fittest* zou zijn, maar er zit toch een mooie gedachte in. Waarom vertellen mensen verhalen? Waarom is er in elke cultuur een vorm van fictie? Dat moet wel een functie hebben voor het overleven van de menselijke soort. Het idee is dat dit: fictie werkt omdat het ruimte biedt voor veilige verbreding van menselijke ervaring. Via verhalen leef je mee en beleef je dus allerlei menselijke ervaringen zonder dat je ervoor van huis moet of psychisch in het diepe valt. Literatuur biedt aldus een efficiënte manier om een veelheid aan ervaringen op te doen.

Of weer anders geformuleerd: met *humaniora* wordt je *meer mens*, letterlijk, zoals Seneca het daarstraks zei. Voor mij draait het in eerste instantie om teksten uit de Oudheid, omdat ik die nu eenmaal mooi en aantrekkelijk vind, omdat die voor mij voelen als de grond onder onze voeten, maar ik zou het zeker niet daartoe willen beperken. Ik lees heel graag schrijvers uit andere perioden en talen, zoals Guy de Maupassant en Theodor Fontane, of in

Nederland: Marcellus Emants) en ook een paar levende schrijvers van vandaag.

6.

Graag wil ik eindigen zoals ik ook begon, met wat poëzie. En nu even geen Oudheid, maar iets anders. Met plezier geef ik u nog twee voorbeelden van artistieke manieren waarop het oude weer nieuw kan worden en zo zijn verrijkende kracht kan uitoefenen.

Want ja, dat is het misschien wat ik steeds wilde zeggen: als het oude alleen oud, statisch, museaal blijft, heb je er niets aan. Dan sorteert het geen effect, wordt het voor een lezer nooit een eigen ervaring, en dat is waar het uiteindelijk om gaat.

Het volgende gedicht is van de Amerikaanse dichter e.e. cummings (1894-1962). Ik las het in het afgelopen winter ergens op het internet toevallig op een donkere maandagavond, en *it really hit me in the face*.

*i thank You God for most this amazing
day: for the leaping greenly spirits of trees
and a blue true dream of sky; and for everything
which is natural which is infinite which is yes*

*(i who have died am alive again today,
and this is the sun's birthday; this is the birth
day of life and of love and wings: and of the gay
great happening illimitably earth)*

*how should tasting touching hearing seeing
breathing any – lifted from the no
of all nothing – human merely being
doubt unimagined You?*

*(now the ears of my ears awake and
now the eyes of my eyes are opened)*

In dit gedicht heeft cummings op een prachtige manier traditionele gedachten verwoord. In proza samengevat wordt het bijna een cliché: 'De natuur is zo mooi, en dus prijs ik God. Hoe zou een mens aan God kunnen twijfelen?' Die gedachte is waarlijk niet origineel, maar het gedicht sprankelt en fonkelt van leven.

Voor mij werken een paar trucjes heel goed. Het ontbreken van interpunctie, waardoor alles openstaat en grenzeloze bewondering uitstraalt. Of kleine omzettingen van woorden: niet 'this most amazing day' maar 'most this amazing day', waardoor je het ook anders kunt lezen. De 'blue true dream of sky': heel simpele woorden die nét even anders worden gebruikt en gerangschikt, zoals Vergilius dat zo goed deed in de Oudheid). Het verbazende 'I who have died am alive today' (waar ik bij eerste lezing meende dat een overledene vanuit het graf God dankt, wat ook heel mooi is): hoe kun je dood én levend zijn? Of de briljante frase 'the no of all nothing'. En het zintuiglijke slot, dat subtiel tussen haakjes staat: een en al oor en oog zijn, open staan op de eeuwigheid, maar intussen wel voorzichtig zijn met grote woorden. Vandaar misschien die haakjes.

Ja, hier is oeroude menselijke ervaring nieuw gemaakt en schitterend verwoord. En mijn samenvatting en parafrase doet er geen recht aan, je moet het juist lezen in precies die vorm die de dichter eraan geeft. Het gedicht werkt alleen zo.

Ik eindig met een Nederlands gedicht, een tekst van Nederlandse makelij, en wel van de dichter Martinus Nijhoff (1894-1953). Het is een gedicht met een tweede en zelfs een derde leven. Wat oud en waardevol is kun je nieuw maken, zelfs via parodie, zo zal blijken.

De moeder de vrouw

*Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer bureu. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd -
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.*

*Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,*

*en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prij's God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.*

In deze klassieker uit 1934 bezingt Nijhoff de toen nieuwe verkeersbrug in de A2 over de Waal bij Zaltbommel, geopend op 18 november 1933. De dichter werkt hier met bucolische en bijbelse klanken, in een melancholische herinnering aan zijn moeder uit zijn kinderjaren. Nijhoff kan hier trouwens meteen gelden als iemand die het oude nieuw maakt, in dit geval door in zijn tijd ongekend helder taalgebruik. Onvoorstelbaar dat dit gedicht al 78 jaar oud is!

Maar als gezegd, dit oude gedicht kan ook weer nieuw worden. Hier volgt de onweerstaanbare parodie ervan uit 1981 door Gerit Komrij (1944-2012).

Het water de stank

*Er was veel rommel op de brug te zien
Ik zag onder de brug. Naar alle zijden
Leek zich de vuile troep daar te verspreiden
De lucht was zurig. Een minuut of tien*

*Dat ik daar stond, in 't gas, mijn kleren stonken,
Mijn neus toonde verwantschap met wit krijt-
Laat mij daar midden in de smerigheid
Een knal vernemen dat mijn oren klonken*

*Asjemenou. Het tankschip dat daar voer
Spleet langzaam open, alsof het moest baren
Het baarde een olievlek, met veel rumoer*

*En wat ik rook wist ik dat walmen waren
O, dacht ik, o, hier helpt geen mallemoer
Ons lot ligt in de hand van klapsigaren.*

Deze regels bezorgen mij al jaren een goed humeur. Vooral de slotregel schiet me vaak voor de geest als ik onze politieke leiders bezie. Het knappe van Komrij's parodie is, technisch gezien, dat hij in ritme en rijmschema het origineel op de voet volgt, soms ook met parallelle klankeffecten binnen de regels, terwijl zijn versie toch totaal anders is. En inhoudelijk briljant vind ik dat zijn oneerbiedige variant het origineel juist niet onderuit haalt of belachelijk maakt. Het origineel blijkt onverwoestbaar sterk. Na de parodie van Komrij kun je Nijhoff gewoon herlezen, en zelfs met stijgende bewondering.

Dat kan ook blijken uit een tweede herneming van Nijhoff's tekst, door Rutger Kopland (1934-2012). Mooi, overigens, om vandaag zo te eindigen met een eresaluut aan deze twee onlangs overleden grote Nederlandse dichters, Komrij en Kopland.

Bij de opening van de nieuwe brug over de A2 bij Zaltbommel, de Martinus Nijhoffbrug, op 18 januari 1996, las Kopland zijn nieuwe versie van Nijhoffs gedicht voor.

De moeder het water

*Ik ging naar moeder om haar terug te zien
Ik zag een vreemde vrouw. Haar blik was wijd en
leeg, als keek zij naar de verre overzijde
van een water, niet naar mij. Ik dacht: misschien*

*– toen ik daar stond op het gazon, pilsje gedronken
in de kantine van het verpleegtehuis, de tijd
ging langzaam in die godvergeten eenzaamheid –
misschien zou 't goed zijn als nu Psalmen klonken.*

*Het was mijn moeder, het lijfje dat daar roer-
loos stond in 't gras, alleen haar dunne haren
bewogen nog een beetje in de wind, als voer*

*zij over stille waatren naar een oneindig daar en
later, haar God. Er is geen God, maar ik bezwoer
Hem Zijn belofte na te komen, haar te bewaren.*

Ook hier: het gedicht is technisch razend knap, hoewel iets minder mathematisch kloppend dan bij Komrij, en inhoudelijk schitterend. Óver Komrij's parodie heen, een tekst die Kopland merkbaar goed kent, herneemt hij het thema van moeder en water en psalmen, maar dan als zoon van een kennelijk heel zieke, misschien demente moeder. Zacht, melancholisch, modern.

Het is een feest om de drie gedichten naast elkaar te lezen. Elk ervan is fantastisch in zijn soort, en krijgt nog extra reliëf in samenklank met de andere twee. Het oude wordt nieuw, nieuwer. Je krijgt bijna zin om een nog nieuwere versie te gaan maken.

7.

Dit was, naar ik hoop, een overbodig pleidooi voor de humaniora. Toch was het aangenaam om dit alles eens openlijk uit te spreken.

Wat u ook kiest uit het ruime cursusaanbod van de HOVO, stort u zich erop met aandacht en genegenheid, laat u zich inspireren en enthousiast maken. Maar zonder cynisme en zonder erin te vluchten, want we leven, u weet het onderhand, nu. Laat het oude deel worden van uw leven en maak het zo, op uw manier, nieuw. En u mag er natuurlijk gerust over *twitteren* of *facebooken*. Want daarin zit totaal geen tegenspraak.

Ik wens u een heel goed HOVO-seizoen.

